

КРАЈ РАТА, СРБИ И
СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Volume CXCII

DEPARTMENT OF HISTORICAL SCIENCES

Book 41

THE END OF THE WAR, SERBS AND THE CREATION OF YUGOSLAVIA

Proceedings of the International Conference held on
November 29–30, 2018

E d i t o r

Academician

MIHAILO VOJVODIĆ

BELGRADE 2021

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Н А У Ч Н И С К У П О В И

Књига СХСII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

Књига 41

КРАЈ РАТА, СРБИ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Зборник радова са међународног научног скупа
одржаног 29–30. новембра 2018.

У р е д н и к

академик

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

БЕОГРАД 2021

Издаје
Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

Технички уредник
Никола Сивановић

Лектор
Тања Рончевић

Коректор
Рајка Павловић

Тираж 500 примерака

Штампа
Планета ѝриниј, Београд

ISBN 978-86-7025-908-9

© Српска академија наука и уметности 2021

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Василије Ђ. Крстић

Михаило Војводић

Љубодраг Димић

Славенко Терзић

Мира Радојевић

Милан Терзић

Александар Растовић

САДРЖАЈ

Михаило Војводић ПРЕДГОВОР	13
Михаило Војводић ИЗ САВЕТОДАВНОГ ОДБОРА ФРАНЦУСКЕ ВЛАДЕ: ЕМИЛ ОМАН О ЈАДРАНСКОМ И МАКЕДОНСКОМ ПИТАЊУ 1918. ГОДИНЕ	15
Mihailo Vojvodić FROM FRENCH GOVERNMENT'S ADVISORY BOARD: EMILE HAUMANT ON ADRIATIC AND MACEDONIAN QUESTION IN 1918	24
Зоран Лакић ОСЛОБОЂЕЊЕ И УЈЕДИЊЕЊЕ 1918. ГОДИНЕ ИСТОРИЈСКИ ПОДУХВАТ (ЗАВЈЕТ И ЦИЉ)	25
Zoran Lakić LIBERATION AND UNIFICATION IN 1918 HISTORICAL UNDERTAKING (OATH AND GOAL)	31
Славенко Терзић ВЕЛИКА НАРОДНА СКУПШТИНА СРПСКОГ НАРОДА У ЦРНОЈ ГОРИ 1918. ГОДИНЕ	33
Slavenko Terzić GREAT NATIONAL ASSEMBLY OF THE SERB PEOPLE IN MONTENEGRO IN 1918	41
Љубодраг Димић СРПСКА ИСТОРИОГРАФИЈА О ЗАВРШЕТКУ ВЕЛИКОГ РАТА И ФОРМИРАЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ (1918–1941)	43
Ljubodrag Dimić SERBIAN HISTORIOGRAPHY ON THE END OF THE GREAT WAR AND FORMING OF YUGOSLAV STATE (1918–1941)	70
Мирослав Перишић О ОДГОВОРНОСТИ ЗА АТЕНТАТ У САРАЈЕВУ У СВЕТЛУ ИСТОРИЈСКИХ ИЗВОРА	73
Miroslav Perišić ON RESPONSIBILITY FOR THE SARAJEVO ASSASSINATION IN THE LIGHT OF HISTORICAL SOURCES	84

Љубинка Трговчевић ЈУГОСЛАВИЈА, ДА ИЛИ НЕ? СРПСКА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ЕЛИТА И УЈЕДИЊЕЊЕ 1918. ГОДИНЕ	85
Ljubinka Trgovčević YUGOSLAVIA, YES OR NO? SERBIAN INTELLECTUAL ELITE AND THE 1918 UNIFICATION	96
Мира Радојевић СРПСКА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ЕЛИТА О ФЕДЕРАЛИСТИЧКОМ УРЕЂЕЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ (1914–1918).....	97
Mira Radojević SERBIAN INTELLECTUAL ELITE ON FEDERALISTIC ORGANIZATION OF THE YUGOSLAV STATE (1914–1918)	124
Ю. А. Петров РОССИЯ И ОКОНЧАНИЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ, 1918–1922.	125
Јуриј Александрович Петров РУСИЈА И КРАЈ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА, 1918–1922.	137
Војислав Г. Павловић МЕЂУНАРОДНИ КОНТЕКСТ У КОМЕ ЈЕ СТВОРЕНА КРАЉЕВИНА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА	139
Vojislav G. Pavlović INTERNATIONAL CONTEXT IN WHICH KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES WAS CREATED.....	151
Никола Б. Поповић АНТАНТА И ПИТАЊЕ РАЗБИЈАЊА АУСТРОУГАРСКЕ 1918.....	153
Nikola B. Popović ENTANTE AND THE QUESTION OF BREAKUP OF AUSTRIA-HUNGARY IN 1918.....	175
Arpad Hornyak THE BEGINNINGS OF THE HUNGARIAN-YUGOSLAV DIPLOMATIC RELATIONS AFTER THE END OF THE WORLD WAR I.....	177
Арпад Хорњак ПОЧЕЦИ МАЂАРСКО-ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ДИПЛОМАТСКИХ ОДНОСА ПО ЗАВРШЕТКУ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	186
Александар Растовић ЈУГОСЛОВЕНСКО ПИТАЊЕ У БРИТАНСКОМ ПАРЛАМЕНТУ 1917–1920. ГОДИНЕ	189
Aleksandar Rastović YUGOSLAV QUESTION IN THE BRITISH PARLIAMENT 1917–1920	204

Никола Жутић	
ИДЕЈА ВЕЛИКЕ СРБИЈЕ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	205
Nikola Žutić	
THE IDEA OF GREATER SERBIA AND FORMING OF YUGOSLAVIA	220
Бранко Бешлин	
НЕМЦИ У СРЕМУ, БАЧКОЈ И БАНАТУ	
И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ	221
Branko Bešlin	
THE GERMANS IN SYRMIA, VAČKA AND BANAT	
AND FORMING OF YUGOSLAVIA.....	232
Гордана Илић Марковић	
ФОРМИРАЊЕ ДРЖАВНОГ ИДЕНТИТЕТА У МЕЂУРАТНОМ	
ПЕРИОДУ У КРАЉЕВИНИ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА	
И РЕПУБЛИЦИ АУСТРИЈИ	233
Gordana Ilić Marković	
DIE HERAUSBILDUNG STAATLICHER IDENTITÄT IN DER	
ZWISCHENKRIEGSZEIT IM KÖNIGREICH DER SERBEN, KROATEN UND	
SLOWENEN UND IN DER REPUBLIK ÖSTERREICH	248
Александар Животић	
ДОПРИНОС СРПСКЕ ВОЈСКЕ САВЕЗНИЧКОЈ ПОБЕДИ	
У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ	249
Aleksandar Životić	
CONTRIBUTION OF THE SERBIAN ARMY TO THE ALLIES' VICTORY	
IN THE WORLD WAR I.....	261
Елена Кострикова	
ВКЛАД РУССКОГО ВОЕННОГО КОНТИНГЕНТА	
В ОБЩУЮ ПОБЕДУ НА САЛОНИКСКОМ ФРОНТЕ.....	263
Елена Кострикова	
ДОПРИНОС РУССКОГ ВОЈНОГ КОНТИГЕНТА	
ЗАЈЕДНИЧКОЈ ПОБЕДИ НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ.....	277
Милан Терзић	
СРПСКА УСТАНИЧКА АКЦИЈА ЗА ДЕСТАБИЛИЗАЦИЈУ СНАГА	
ЦЕНТРАЛНИХ СИЛА НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ	279
Milan Terzić	
SERBIAN INSURGENCY ACTIONS FOR DESTABILIZATION	
OF THE CENTRAL POWERS' FORCES ON THE MACEDONIAN FRONT	287
Далибор Денда	
ДОБРОВОЉЦИ У ЗАВРШНИМ ОПЕРАЦИЈАМА	
СРПСКЕ ВОЈСКЕ 1918. ГОДИНЕ	289
Dalibor Denda	
VOLUNTEER CORPS IN THE FINAL OPERATIONS	
OF THE SERBIAN ARMY IN 1918	299

Горан Латиновић СРПСКА ВОЈСКА И ОСЛОБОЂЕЊЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ 1918.	301
Goran Latinović THE SERBIAN ARMY AND THE LIBERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN 1918.....	319
Миљан Милкић СРПСКА ВОЈНИЧКА ТРАДИЦИЈА И СТВАРАЊЕ ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА 1918. ГОДИНЕ.....	321
Miljan Milkić SERBIAN MILITARY TRADITION AND FORMING OF THE ARMY OF SERBS, CROATS AND SLOVENES IN 1918.....	335
Боривоје Милошевић ВЈЕРСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ	337
Borivoje Milošević RELIGIOUS COMMUNITIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AND THE ESTABLISHMENT OF THE YUGOSLAV STATE.....	351
Јована Шалјић Ратковић ИСЛАМСКА ЗАЈЕДНИЦА И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ.....	353
Jovana Šaljić Ratković ISLAMIC COMMUNITY AND THE CREATION OF YUGOSLAV STATEI	369
Владислав Пузовић ПОСЛЕДИЦЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА НА СРПСКО-РУСКЕ БОГОСЛОВСКО-АКАДЕМСКЕ ВЕЗЕ.....	371
Vladislav Puzovic CONSEQUENCES OF THE WORD WAR I ON SERBIAN-RUSSIAN THEOLOGICAL ACADEMIA RELATIONSHIPS.....	382
Милош Ковић ТОМАШ ГАРИГ МАСАРИК И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	385
Miloš Ković TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK AND THE CREATION OF THE YUGOSLAV STATE.....	419
Владан Виријевић РЕПАТРИЈАЦИЈА СРПСКИХ ВОЈНИХ ЗАРОБЉЕНИКА ИЗ ОСМАНСКЕ ИМПЕРИЈЕ ПОСЛЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	421
Vladan Virijević REPATRIATION OF SERBIAN PRISONERS FROM THE OTTOMAN EMPIRE AFTER THE FIRST WORLD WAR.....	433

Биљана Вучетић “SERBIA SURRENDERS ONLY TO GOD” АМЕРИЧКИ ЦРВЕНИ КРСТ И СРБИЈА, 1916–1919. ГОДИНЕ	435
Biljana Vučetić „SERBIA SURRENDERS ONLY TO GOD” THE AMERICAN RED CROSS AND SERBIA (1916–1919)	448
Драган Бакић РЕГЕНТ АЛЕКСАНДАР И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	449
Dragan Bakić REGENT ALEXANDER AND THE CREATION OF YUGOSLAVIA	467
Ђорђе Ђурић ПРЕДСЕДНИК СКА ЈОВАН ЖУЈОВИЋ О УЈЕДИЊЕЊУ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА	469
Đorđe Đurić JOVAN ŽUJOVIĆ, PRESIDENT OF THE RSA, ON UNIFICATION OF THE SOUTH SLAVS	479
Борис Милосављевић СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ НА КОНФЕРЕНЦИЈИ МИРА У ПАРИЗУ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ	481
Boris Milosavljević SLOBODAN JOVANOVIĆ AT THE PARIS PEACE CONFERENCE AND THE FORMATION OF THE YUGOSLAV STATE	499
Љубомирка Кркљуш О НЕКИМ ПИТАЊИМА ПРАВНОГ СУБЈЕКТИВИТЕТА ЧИНИЛАЦА УЈЕДИЊЕЊА 1. ДЕЦЕМБРА 1918. ГОДИНЕ.....	501
Ljubomirka Krkljuš ON SOME QUESTIONS OF LEGAL SUBJECTIVITY OF THE FACTORS OF THE DECEMBER 1, 1918 UNIFICATION.....	509
Душко Топаловић ПИТАЊЕ ПРИЗНАЊА КРАЉЕВСТВА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА ОД СТРАНЕ СКАНДИНАВСКИХ КРАЉЕВИНА: ДАНСКЕ, НОРВЕШКЕ И ШВЕДСКЕ.....	511
Duško Topalović QUESTION OF RECOGNITION OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES BY THE SCANDINAVIAN KINGDOMS: DENMARK, NORWAY AND SWEDEN.....	518
Мирјана Стефановски ВЛАДАЛАЧКА ВЛАСТ ПО УСТАВНОМ ПРОЈЕКТУ ХРВАТСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ.....	519
Mirjana Stefanovski RULING AUTHORITY AS PER CONSTITUTIONAL PROJECT OF THE CROATIAN COMMUNITY	535

Првослав Радић ФИЛОЛОШКА ПАРАДИГМА ВУКА КАРАЏИЋА О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И ЈУГОСЛОВЕНСКА ИДЕОЛОГИЈА	537
Prvoslav Radić VUK KARADŽIĆ'S PARADIGM OF THE SERB LANGUAGE AND YUGOSLAV IDEOLOGY	551
Горана Раичевић СРПСКА КЊИЖЕВНА АВАНГАРДА И ИДЕЈА ЈУГОСЛОВЕНСТВА	553
Gorana Raičević SERBIAN LITERARY AVANT-GARDE AND THE IDEA OF YUGOSLAVISM	566
Александар М. Милановић СРПСКО СТАНОВИШТЕ У ЈЕЗИЧКОЈ ПОЛИТИЦИ ПРИ СТВАРАЊУ ЈУГОСЛАВИЈЕ	567
Aleksandar M. Milanović SERBIAN POSITION IN LANGUAGE POLICY AT THE TIME OF CREATION OF YUGOSLAVIA	582
Рајна Драгићевић УТИЦАЈ СХВАТАЊА АЛЕКСАНДРА БЕЛИЋА О ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ ПИТАЊУ НА КОНЦЕПЦИЈУ РЕЧНИКА САНУ	583
Rajna Dragičević THE INFLUENCE OF ALEKSANDAR BELIĆ' VIEW OF THE SOUTH SLAVIC ISSUE ON THE CONCEPT OF THE SANU DICTIONARY	592
Ненад Николић ПРОБЛЕМАТИКА СРПСТВА И ЈУГОСЛОВЕНСТВА У КЊИЖЕВНОЈ ИСТОРИЈИ ПАВЛА ПОПОВИЋА	593
Nenad Nikolić THE PROBLEMS OF SERBIAN AND YUGOSLAV IDEAS IN PAVLE POPOVIĆ'S LITERARY HISTORY	605
Мирослав Радивојевић ПРОМЕНЕ У РУСИЈИ И СТВАРАЊЕ ДРЖАВЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА – ПРИЛОГ ИСТРАЖИВАЊУ	607
Miroslav Radivojević THE CHANGES IN RUSSIA AND CREATION THE STATE OF SERBS, CROATS AND SLOVENES – CONTRIBUTION TO THE RESEARCH.....	618
Љубинка Шкодрић КРАЈ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА И СУДБИНА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ ДРЖАВНЕ АРХИВЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ	621
Ljubinka Škodrić END OF THE WORLD WAR I AND THE FATE OF ARCHIVAL MATERIAL OF NATIONAL ARCHIVE OF THE KINGDOM OF SERBIA.....	635

Александар Марковић ГРАЂА АРХИВА СРБИЈЕ О УЈЕДИЊЕЊУ И СТВАРАЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ 1914–1918.....	637
Aleksandar Marković ARCHIVAL MATERIAL OF THE ARCHIVE OF SERBIA ON UNIFICATION AND FORMING OF THE YUGOSLAV STATE 1914–1918.....	654
Слободан Бјелица ПЕРЦЕПЦИЈА ОСЛОБОЂЕЊА И УЈЕДИЊЕЊА 1918. У ВОЈВОЂАНСКОЈ МЕЂУРАТНОЈ ЈАВНОСТИ	655
Slobodan Bjelica PERCEPTION OF LIBERATION AND THE 1918 UNIFICATION IN VOJVODINA'S INTER-WAR PUBLIC	666

ИДЕЈА ВЕЛИКЕ СРБИЈЕ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

НИКОЛА ЖУТИЋ*

А п с т р а к т. – У чланку се истиче однос тзв. великосрпства и југословенства које је често представљано као српско хегемонистичко, централистичко, нарочито од западних римокатоличких историчара, енглеских либералних, али и од српских идеолога коминтерниног антисрпства. Идеја великосрпства остала је само романтичарски покушај окупљања малобројних националних једномишљеника без могуће реализације, уз жестоки отпор југословенских али и сепаратистичких великохрватско-римокатоличких идеолога.

Кључне речи: Велика Србија, југославенство, Краљевина Србија, Аустроугарска, Краљевина СХС, САД, Велика Британија, Српска странка, Радикална странка, Стеван Каћански, Александар Станојевић, Никола Пашић

Идеолози српства су кроз етнографску реалност, током 18. и 19. вијека, размишљали и писали о идеји тзв. великосрпства као национално-ослободилачкој идеји окупљања поробљеног српског народа у једну територијалну јединицу. Сам помен појма „Велика Србија“ употребљаван је тек крајем 19. вијека од мале групе националних ентузијаста окупљених око Стевана Владислава Каћанског (1888–1893), који су своју националну акцију проводили преко публицистичких новинских написа.

Покушај политичког окупљања тзв. великосрба спроводио се преко мале Српске странке у време југословенске еуфорије одбацивања српских државних институција и српских културних и националних организација (друштава). Идеја великосрпства остала је само као романтичарски покушај окупљања малобројних националних једномишљеника без могуће реализације, уз жесток отпор југословенских али и сепаратистичких великохрватских организација.

ИСТОРИОГРАФИЈА О „ВЕЛИКОСРПСТВУ“

Српска историјска наука није се у већој мери бавила овом контроверзном и проказаном темом, која у минувим епохама није наилазила на повољан одјек у југословенским и српским државним културним и научним институцијама. У иностраној литератури и литератури земаља из региона

* Научни саветник Института за савремену историју у Београду

(ексјугославије) углавном су у оптицају негативне оцене о српској агресивној територијалној политици према новонасталим суседним „нацијама“ и националним мањинама.

Комунистички историчари, теоретичари државе и права деценијама су истицали тобожњу „српску хегемонију преко југославенства и Југославије“. Југословенство и великосрпство су изједначавани, иако су политички били супротстављени. Врло ретко се писало о положају угрожене српске идеје у времену српског геостратешког војног и националног тријумфа.

Истичемо чињеницу да су ослободилачку интегративну идеју српске либералне идеолошке и политичке елите – идеју „Велике Србије“ – компромитовали током друге половине 19. и нарочито почетком 20. века хабзбуршка Аустрија, „кајзерова“ Немачка, Ватикан и Коминтерна, па су се зато српски писци (историчари, публицисти) термилошки удаљавали од тог назива и због обзирности користили „прикладнији“ појам уједињених српских земаља.

У српској и југословенској историографији, преко пропаганде комуниста, франковаца, ХСС-а, наци-фашиста и Римске цркве, изједначавано је југословенство са тзв. великосрпством. Међутим, „великосрби“ и Југословени су припадали политички супротстављеним таборима. Сукоби Организације југословенских националиста ОРЈУНА-е са српским организацијама (Српска национална омладина – СРНАО, Српска народна организација – „Чокориловци“, Ратничка странка) били су израженог интензитета.

Омладинска српска организација – СРНАО остала је на нивоу непознате појаве, са ретким реконструкцијама острашћених комунистичких историчара. Историчар Бранислав Глигоријевић, као један од ретких истраживача националистичких омладинских организација, Орјуну и Срнао (са ХАНАО-м) идеолошки је определио као фашистичке и профашистичке организације. Он је под притиском владајућег комунистичког погледа на свет, идеолошки острашћено писао на начин да су „великосрби“ својим терористичким акцијама провоцирали хрватски и словеначки народ, па чак и радничку класу. Глигоријевић је наводио и угњетавање припадника националних мањина од тзв. великосрба, који су таквим мерама настојали да заштите економске интересе „великосрпске“ буржоазије од туђинштине. Писао је, не само о фашизму СРНАО него и о фашизму ОРЈУНА-е, све то са циљем негативног приказа либералних југословенских монархистичких организација. Да би пронашао аргумент за великосрпство народне Радикалне странке, уз њу је „прикачио“ Српску националну организацију која је, с друге стране, заузела неутралну или чак противну позицију према Пашићевом „српском радикализму“, који је у ствари у Краљевини СХС испољавао тзв. режимско југословенство.

Глигоријевић је остао извор и за (додуше ретке) млађе историчаре и публицисте који су га некритички наводили. Најжешћи у нападима на СРНАО био је музејски саветник из Новог Сада Предраг Бајић, који је ту једи-

ну српску омладинску организацију назвао патолошком појавом, „мрежом организованих силеција без политике и идеологије“. После те констатације он нетачно наводи, под утицајем Глигоријевића, да је СРНАО националистичка организација Народне радикалне странке, тј. да су је „основали националистички елементи Радикалне странке и великосрпски шовинисти из крајње националистичке Српске странке“.

Научно аргументовано о великосрпској идеји и идеологији писано је углавном спорадично. Књиге под тим именом објавило је тек неколико појединаца. Историчар Владимир Ђоровић се усудио да пише о проказаном великосрпству 1924. године, и то је све што се тиче епохе Краљевине СХС (Југославије). Такав репрезентант за период социјалистичке Југославије био је академик Чеда Попов са књигом „Велика Србија – стварност и мит“ (2007). Радош Љушић је 1990. представио рад о Ђоровићевој књизи и идејама о Великој Србији. САНУ је 2003. организовала научни скуп „Велика Србија – истине, заблуде и злоупотребе“ (учествовао и аутор овог рада) и то је једини научни скуп на тему великосрпства. Против скупа је поведена неславна политичка кампања због наводне осетљивости тематике која ће, како се очекивало, изазвати неповољне реакције у земљи и иностранству. Поједини чланови Академије из одељења природних наука истицали су да је тема врућа, да би објављивање зборника могло да нанесе штету Академији, каква јој је нанесена, додуше необјављеним Меморандумом извађеним из „фиоке академијиног стола“. На крају су чланови Извршног одбора из области друштвено-историјских наука одлучили (због смиривања ситуације) да се зборник не штампа 2003. већ следеће 2004, али не у издању САНУ већ у приватном аранжману (издавач БИГЗ), и то донацијама и жртвом америчке Српкиње Радмиле Мелентијевић.

На крају смо се и ми 2016. огледали на теми великосрпства, са књигом „Велика Србија 1888–1926“, у којој смо направили историографску анализу историографски нетакнутих листова „Велика Србија“. Они су додуше у већини објављени 1996/1997. у издању СРС у три волуминозна тома, али без историографске анализе историчара и спознаје да они уопште постоје. Године 2017. приредили смо и четврти том репринт издања листова „Велика Србија 1921–1926“, лист Српске странке, са уводном студијом (46 страна).

ИДЕОЛОЗИ ВЕЛИКОСРПСТВА И ЛИСТ ВЕЛИКА СРБИЈА

Прве књишке и публицистичке идеје о великосрпству, у масовнијој форми, појавиле су се у време владавине краља Милана Обреновића, чија је идеолошко-политичка оријентација била усмерена к Аустроугарској монархији. О потреби сабирања (окупљања) историјских српских земаља раније су писали гроф Ђорђе Бранковић, Сава Поповић Текелија, Доситеј Обрадовић, Стефан Стратимировић, Илија Гарашанин, Вук Караџић, Михаило Обреновић, Уједињена омладина српска и други.

Потом се тзв. великосрпска идеја испољава преко поменутог листа „Велика Србија” који је 1888. покренуо српски родољуб из Бачке (из Србобрана) Стеван Владислав Каћански, али је он угашен већ 1893. године. Намеће се питање како је у проаустријској политичкој клими уопште могао да се покрене и одржи један родољубиви лист са провокативним насловом, који је већ сам по себи опредељивао уредничку политику листа, тзв. „националистичку”, „великосрпску”.

Већ од првог броја листа „Велика Србија“ објављивани су текстови родољубивог народносног садржаја, тематски усмерени ка старим етничким српским земљама које су биле под аустријском и турском окупацијом. У листу се анализирају чланци о угроженом српству у окупираној Босни и Херцеговини, о великохрватским аспирацијама у српској Далмацији, Војној Крајини и Славонији; о положају Срба у Јужној Србији (Македонији), на Косову и Метохији и Албанији, о Србима на периферији Српства (о Карашованима у Румунији, Лужичким Србима у Немачкој, молизејским Србима у средњој Италији и другима). Бројни су чланци који анализирају антисрпске текстове бечке и пештанске штампе, усмерени против „Велике Србије” и руских листова и друго.

После гашења листа „Велика Србија“, који је излазио и током 1903. године, у Србији је остало мало српских организација и листова који су неговали идеју велике Србије до времена избијања Великог рата. Идеју српства и уједињених српских земаља, кроз коју је провејавала и идеја ширег југословенског уједињења, афирмисала је и тајна организација Уједињење или смрт, коју је 9. маја 1911. у Београду основала група официра и цивила учесника у дворском мајском преврату 1903. године. Дневни политички лист „Пијемонт” (који је поред српске неговао и „подобну“ за Србе – југословенску идеју), као гласило организације Уједињење или смрт, излазио је од 21. августа 1911. до јесени 1915. године.

„ВЕЛИКОСРПСТВО“ У ВРЕМЕ ВЕЛИКОГ РАТА

Поједини идеолози великосрпства истицали су тезу да су југословенски пропагандисти од 1917. (под утицајем САД-а и Британије) мењали смисао Нишке декларације која је донесена на седници Народне скупштине Краљевине Србије у децембру 1914. године. Они су тврдили да се није радило о „ослобођењу наше неослобођене браће Срба, Хрвата и Словенаца“, већ о ослобођењу „наше браће Срба три вјере“. Због тешког положаја Србије у касну јесен 1914.¹ српска влада је очито била присиљена да прихвати свој привидни ратни циљ, тј. стварање југословенске заједнице са тадашњим српским непријатељима – Хрватима и Словенцима.

Међутим, у позадини тог војног и политичког притиска, из другог плана се испољавало изражено српство у бројним пропагандним акцијама

¹ Колубарска битка се још водила, присутни велики војни губици, Београд окупиран.

српске државе у Солуну. Наиме, српска држава је манифестовала српство у многим областима политике, управе, културе, вјере. Довољно је навести податак да су листови носили национални српски предзнак: службено гласило звало се „Српске новине“, док је лист „Велика Србија“ и за данашње појмове провокативан наслов, био послуслужбено гласило који је финансијски подржавала српска Влада у циљу ширења истине о српским територијама и о српском страдању кроз новију историју. (Треба истаћи чињеницу да се ни данас у медијима, телевизијским документарним програмима посвећеним стогодишњици победе над немачким агресорима, никако не помиње родољубиви српски лист „Велика Србија“, већ само „бенигне“ Српске новине.)

Прекодрински Срби као бројни добровољци (највише из Лике, Далмације, Босне и Кордуна), мобилисали су се с мишљу и надом да ће победа у Великом рату довести до стварања уједињене српске државе – Велике Србије. Један од главних порива за њихово ратно учешће налазио се, дакле, у очекивањима скорог ослобођења западних српских земаља и остварења идеје уједињења са Краљевином Србијом и Краљевином Црном Гором.

Нарочито су значајни „ратни“ примерци „Велике Србије“ који су, државном потпором, објављивани од 1914. до 1918. године у Ваљеву, Нишу и Солуну. Та ратна издања, као и она с краја 19. века, остала су (као што је већ истакнуто) у доброј мери изван интереса српске историјске науке. Лист „Велика Србија“ је делио ратну судбину своје војске и народа, па су се уз српску војску преко Албаније до Грчке повлачиле редакција и новинарска екипа „Велике Србије“ из Ниша. Са консолидовањем српске војске и организовањем државне управе на Крфу и Солуну, поново је покренуто издавање листа „Велика Србија“. Сви контакти са редакцијом ишли су преко Краљевског српског генералног конзулата у Солуну. Чињенице о државном покровитељству над излажењем „Велике Србије“ сведоче о правим српским националним ратним циљевима Краљевине Србије, која се није искључиво борила за југословенско уједињење (бар не првих година рата), већ за „ослобођење своје неослобођене браће“, православних, римокатоличких и мухамеданских Срба, и стварање територије уједињених српских земаља под именом – Велика Србија.

Уласком САД-а у рат, ратни циљеви Србије су се све више кретали к уједињењу свих Срба, Хрвата и Словенаца с подручја Аустроугарске. У чланку „Велике Србије“ од 10. јануара 1917. истиче се да су савезнички „велики циљеви“ везани за ослобођење и уједињење Срба али и неких других Словена, „хрватског и словеначког имена“. Првенствено се радило о уједињењу „раскомаданог српства“, али је временом, нарочито од 1917, америчком и британском иницијативом (Вудроа Вилсона) заговарано шире јужнословенско уједињење. Од западних савезника је све више форсиран опрост Срба према агресорским „словенским“ народима у аустријској униформи, са причом о угњетености тих народа од аустријског јарма, иако је већина тих народа (нарочито Хрвата) изражавала лојалност и оданост аустријској агресиви на Србију и Црну Гору. „Велика Србија“ је, пред притисцима српске владе и савезника, у братском тону све више писала о потреби уједињења

„троименог народа“, заборављајући своју основну националну идеологију уједињења српских земаља у Велику Србију.

Позивало се, дакле, све више на велике циљеве рата које је првенствено формулисао амерички председник Вудро Вилсон својим безусловним захтевом о ослобађању Словена и „васпостављању режима заснованог на правди“. Аутори чланака закључују о „Силама из Споразума“ као „моћним и племенитим заштитницима“ који преко објављених ратних циљева (наметнутих и Србији као савезници) у „интересу Србије и целокупног нашег народа“ одређују: васпостављање Србије; плаћање Србији од стране непријатеља одштете за почињене штете; обезбеђење граница Србије од сваке инвазије али и „ослобођење Срба, Хрвата и Словенаца, трију племена једног истог народа, и њихово народно уједињење“. Четири савезничке одлуке лист „Велика Србија“ сводио је на једну: „Силе из Споразума, заштитнице права и слободе у Европи, хоће да створе под сваку цену, 'Велику Србију', или, друкчије речено, велику Отаџбину уједињених Срба-Хрвата-Словенаца, да јој обезбеде границе и приморају непријатеље на плаћање накнаде за све штете почињене Србима у току овога рата“.

Од свега наведеног мало се у пракси остварило: није створена никаква Велика Србија (а ни мала), а у уједињеној Југославији брзопотезно је избрисано свако српско обележје преко југословенства (грб, застава, химна, Устав Краљевине Србије и друго) док је накнада ратне штете Србији остала само пуста жеља коју ни савезници (Антанта) нису поштовали, јер нису били нарочито вољни да поражене Централне силе исплате сву предвиђену („наговјештену“) материјалну одштету. Нарочито је Британија била милосрдна према Немачкој ратној обавези. Чак је и мала Белгија била привилегована у односу на Србију у процесу исплате ратне штете.

У оптимистичном расположењу нове климе наметнутог југословенства наивно се веровало у компромис, односно братство и јединство између агресорског целата и српске жртве. Наивни Срби су били уверени да су прокламовани ратни циљеви „Сила из Споразума“ били праведна и коначна „службена и колективна форма“ признања српских интереса. У прокламованим ратним циљевима Срби су видели „моћни међународни уговор“, који је током прве половине XX века био склон сталним ревизијама и променама. „Племените аспирације“ америчког председника Вилсона за миром биле су још далеко од реализације, па је француска штампа признала „њихове високе филозофске вредности“ које, међутим, „немају никакву практичну вредност“.

„Велика Србија“ је 28. марта 1917. из „Руског весника“ пренела чланак „Велика Србија“. У завршном пасусу руски лист оптимистично наговештава да ће се умјесто разорене и опустошене Србије родити нова Велика Србија, која ће бити „снажан бедем Југословена против немачких аспирација, а за Русе стари, прекаљени, честити и верни ратни друг и најбољи пријатељ“.

„Велика Србија“ је од лета 1917. чак похвално писала о Југословенском одбору и наговештену југословенском уједињењу. Тако је у броју

од 15. јула 1917. уздизала споразум Српске краљевске владе са Југословенским одбором из Лондона и пратећу крфску декларацију, неповољну по српске националне и државне интересе, али је она у чланку представљена као „остварење оправданих тежњи Срба, Хрвата и Словенаца“. Новински извештај „Велике Србије“ о крфској декларацији, писан апологетски, пун је нереалних очекивања везаних за потпуно сједињење једног „троименог народа“. Похваљен је главни циљ рата – остварење слободе и демократије, док је начело слободног самоопредељења народа постало основни принцип новог међународног поретка. И у следећем броју, од 16. јула 1917, писано је о великом идеалу српске владе и Југословенског одбора – о ослобођењу све подјармљене браће и уједињењу у једну државу. Српска влада се очито морала усагласити са жељама „моћних савезника“, који су је „најобилатије помагали и штитили“, како би се ослободили сви потлачени народи, па су као један од битних циљева рата истицали „пуно задовољење тежњи српскога, као и њему братских народа – хрватскога и словеначкога народа“.

У стилу прорежимског листа српске владе, са дневно-политички подобним писањем (наклоњеном југословенству), „Велика Србија“ је неколико следећих бројева посветила активностима чланова Југословенског одбора у Солуну и на Солунском фронту. Анте Трумбић је, према писању „Велике Србије“ од 17. јула 1917, у исту раван стављао и српске ослободиоце и победнике и окупаторске војнике супротстављене аустроугарске армије, који су често чинили геноцидне злочине над српским народом, нарочито у Подрињу и Мачви. Трумбић је, у статусу „енглеског повереника“, као апсолутни услов постављао уједињење свеукупног троименог народа, „тако да ниједан члан нашег троименог народа не остане изван ове заједнице, без цепања нашег троименог народа“. Трумбић ће врло брзо после уједињења показати своје право франковачко лице преко активности у хрватским (кон) федералистичким странкама. Хрватски политичари су, дакле, остваривали свој циљ да се преко југословенске државе Хрвати ослободе неповољне позиције пораженог аустријског народа.

„Еуфорија југословенства“ је из прагматичних политичких разлога, због предосећања аустријског пораза, у све већој мери исказивана у хрватском политичком вођству, „Велика Србија“ је писала о величанственој свечаности у Загребу која је приређена у Хрватском народном позоришту поводом прославе 60-годишњице живота српско-католичког писца Иве Војновића, рођеног у Дубровнику. У својој простодушности и наивности Срби су већ током Великог рата поверовали у приче о братском народу хрватском, заборављајући да је тај народ у великој већини био одан хабзбуршко-римокатоличкој државној и верској идеји, што је значило непријатељство према српству и православљу.

„Велика Србија“ је писала и „о црногорским ујединитељским настојањима“, па је у броју од 18. новембра 1917. у родољубивом заносу објавила чланак „Црногорског одбора за Народно уједињење у Солуну“, који је носио наслов „Црногорцима на Маћедонском фронту“. У „Великој Србији”

од 21. априла 1918. објављен је разговор са црногорским народним послаником и ранијим министром правде Јанком Спасојевићем, под насловом „За уједињење Црне Горе са Србијом“. Као представник Одбора за уједињење Црне Горе са Србијом Спасојевић је изјавио да је „њихов циљ тачан и јасан – ослобођење и уједињење Црне Горе са Србијом и целим српским племеном“, и да их од тог циља нико не може скренути. Тематски идентичан чланак „Велика Србија“ је објавила 23. маја 1918, под насловом „У борби за народно уједињење“, у којем се анализира однос краља Николе према Црногорској организацији за народно уједињење. Краљ Никола се представља као противник народног уједињења, „српске крви“, који „погрешно срачунавши интересе своје и своје породице хоће да их стави изнад народних интереса“. Све то хоће „он који мучки напусти народ и земљу у најтежим приликама у јануару 1916, и ако је петнаест дана раније Народна скупштина, коју је он сазвао, донела решење да се борба с непријатељем води до крајње границе могућности у земљи“. У следећем броју „Велике Србије“ од 24. маја 1918. објављен је наставак чланка „У борби за народно уједињење“, у коме се описују активности Црногораца у Паризу, гдје су избјегли министри и посланици организовали Главни одбор за народно уједињење.

Јануарски бројеви из 1917. наговештавали су да европски рат улази у завршну фазу због очекиваног ангажовања Америке на страни сила Антанте, нарочито после прекида дипломатских односа САД-а и Немачке и америчког ултиматума. „Велика Србија“ од 27. маја 1918. извјештава да у коминикеу са сједнице савезничког Врховног ратног савјета, одржане у Версају, „одскаче констатација да је, захваљујући брзој и енергичној интервенцији председника САД, господина Вилсона, онемогућена победа Немачке“. У чланку „Америка за Србију“ глорификује се америчка политика „права, правде и слободе“. Повод за објављивање чланка био је долазак мисије америчког Црвеног крста за обраду земљишта и „потпору нашем земљораднику, а тиме и целом народу“. Од наведене материјалне помоћи много је значајнија америчка војна и политичка помоћ, па се каже: „Нема Србина који не зна за знамениту посланицу... председника Вилсона о васпостављању Србије, њеном изласку на море и праву народа на самоодређење“.

Уочи Видовдана 1918. амерички председник Вилсон је упутио честитку „Југословенима у Америци“ који су спремали прославу успомене на Косовску битку, истакавши да високо цени ту славу прославу због борбе српског народа за слободу. Уочи „америчког народног празника“ „Велика Србија“ је 21. јуна (по старом календару) славила дан проглашења независности, посветивши број великом празнику америчког народа и његовим великанима „Ђорђу“ Вашингтону и председнику Вилсону. Објављени су и статистички подаци о САД-у, њеној финансијској моћи, великим ратним напорима, као и напис о Америчком дану у Солуну, у чију част је одржано свечано благодарење у српској цркви Св. Саве. Чиноејствовао је преосвештени велешко-дебарски епископ Варнава Росић који је одржао „врло леп говор“ о значају Америчког дана и великој улози Сједињених Држава у рату за „слободу човечанства и независност народа“.

НЕСТАНАК КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ И СРПСКЕ ИДЕЈЕ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Наметнуто југославенство побједничком српском народу, од САД-а и Британије, довело је до брисања свега српског из државноправне, вјерске и културне традиције српског народа. Идеологија југословенства је одједном прихваћена од српске политичке елите присилом великих савезника, али је усађена и у душу српског народа снажном кампањом либералних југословенских организација (пре свих Југословенских сокола, Орјуне, Народне одбране, Југословенских четника Јадранске страже и других). Све странке, па и тзв. великосрпска Народна радикална странка, постале су југословенске.

С друге стране и српска културна и спортска друштва преко ноћи 1919. су преименована у југословенска, па су нестајали тзв. великосрпски клубови. Тако нпр. Спортски клуб „Велика Србија“, који је у априлу 1913. основао Данило Стојановић („чика Дача“) под утиском српских победа у балканским ратовима, већ 1919. је преименован у Фудбалски клуб „Југославију“, а од 1945. у ФК „Црвену звезду“. Борачко-лоптачко друштво „Српски мач“, основано 1897, до Великог рата је имало „колосалан морални и материјални успјех“, да би са стварањем Краљевине СХС доживело велики пад. Српски соколи су такође нестали њиховим добровољним уласком у Југословенски соколски савез 1919. године, док су Хрватски соколи задржали то име све до 1929. године. Српски олимпијски одбор (клуб) основан је 1910, али је 1919. морао такође променити име у Југословенски олимпијски одбор са седиштем у Загребу. Југословенско име је проглашено на иницијативу Хрватског спортског савеза.

Једина политичка организација са српским називом била је Српска странка која је основана 26. децембра 1920. на челу са адвокатом Радивојем Новаковићем. Политичка залагања за очување српства и тзв. великосрпства у Краљевини СХС представљала су националну политику Српске странке, која је била једина политичка групација у новој држави која се залагала за одржање српске краљевине, српског националног знамења, српске традиције. „Главне снаге“ странке налазиле су се у Београду, са главним одбором и пододборима који су своје активности одржавали по београдским кафанама и хотелима (деловала је на нивоу традиционалне српске „боемије“). Изван Београда највише одбора је било међу „пречанима“ у Војводини, на челу са окружним одбором у Великој Кикинди. У Босни је организован месни одбор у Сухом Пољу, срез Бијелина. Главни центар Српске странке за Јужну Америку био је у Порто Алегреу, на челу са председником Костом Поповићем. И Кордун је био један од јаких упоришта Српске странке.

Припадници и симпатизери Српске странке од Уставотворне скупштине су захтевали да се у нови устав унесе име нове државе – Краљевина Велика Србија. То су у својој резолуцији у име 1000 грађана тражили и грађани Велике Кикинде скупљени на народном збору Српске странке 2.

маја 1921. године. У резолуцији су захтевали да држава мора бити Краљевина са „славном династијом“ Петра I из породице Карађорђевић. Наглашава се да је мала Србија изгубила 1.300.000 своје деце за „васколико сједињење српско-хрватско-словеначко“, борећи се као држава са непријатељем Аустро-Угарском; да је мала Србија Божјом помоћи ослободила сву браћу Србе, Хрвате и Словенце испод вековног ропства; да се Устав Краљевине Србије од 5. јуна 1903. простирао краљевском влашћу на свеукупну данашњу државу. Симпатизери и присталице Српске странке устајали су против брисања српских симбола по Србији, а нарочито у Београду.

У априлу 1921. објављен је Програм Српске странке у којем се, између осталог, наводи (цит): „Грађани Краљевине из Српске Народне Организације („Чокориловци“ у Босни, Херцеговини и Војводини), српске Ратничке странке, као и остали Српски ратници, створише претходним договором нову политичку странку чији је назив Српска странка“. У првом поглављу реконструисан је историјски развој српског народа. Констатовано је да „Срби у 20-том веку живе као Народ – они нису племе“, како је тумачила либерална идеологија монархистичког југословенства о троплеменом народу Срба, Хрвата и Словенаца, па је по томе „српски народ у српској држави скуп племена, братстава, задруга и породица, који данас заузима близу две трећине Балкана“.

Стварањем Краљевства СХС нестали су и поменути листови са српским националним именом. Крфске *Српске новине* постају Службене новине Краљевства СХС а лист *Велика Србија* нестаје са пробојем Солунског фронта и ослобођењем Србије. *Велика Србија* („солунско издање“) је у потпуности престала да излази почетком новембра 1918. године. Обновљена је у мају 1921. када је под тим проказаним и одбаченим именом, с новом редакцијом и издавачком концепцијом, оживљава адвокат Радивоје Новаковић. У доба настанка нове државе, Краљевства СХС, лист није више могао излазити у клими новог либерално-масонског југославенства, које је одбацивало све српско. Лист је имао циљ поновно оживљавање идеје великосрпства из времена Стевана Владислава Каћанског – „Старог Барда“ (1888–1890). Лист је популарисао државноправне идеје из прогласа и програма Српске странке.

Послије објављивања првог броја *Велике Србије* наступиле су позитивне реакције везане за име будуће државе српског народа. Сарајевски лист *Српска зора* објавио је проглас под називом „Живјела Велика Србија“ („Живјела Српска странка“). Сви бројеви *Велике Србије* у Сарајеву „разграбљени“ су за неколико часова, како је истакла *Српска зора*. Послије тог сазнања трећи број *Велике Србије* одштампан је у тиражу од чак 15.000 примјерака. У више бројева је истицано да „победничком српском народу није дато ништа за тешке жртве које је принео на олтар Слободи“, док је бившим аустријским поданицима омогућено антисрпско слободно дјеловање.

Велика Србија је ново пројугословенско понашање Пашића прокоментарисала у негативном контексту, као да је он учинио све оно што је одбијао да учини када је то раније од њега тражио Југословенски одбор. Очито

је да се Пашићев курс у југословенском правцу мењао у зависности од жеља и притисака „западних савезника“.

Новаковић је у *Великој Србији* критиковао нејединство провизорне државне управе јер је у њој било много „црно-жутих чиновника“, у три државна управна система: српски, мађарски и аустријски. Владало се уредбодавним путем без доношења адекватних системских закона. По Новаковићу „лек“ је требао бити 18. новембар (1. децембар) 1918, када је било потребно применити Устав Србије и њене законе на свеукупну област проширене државе, и под њим доносити нове законе у духу Устава и на „већ утврђеном правном тлу зидати законску кућу“.

Велика Србија се у својим написима потпуно солидарисала са државним антикомунистичким мјерама, па су у августовском и септембарском броју 1921. објављени чланци о „заштити државе“. Уз оптужбе на рачун комуниста критикован је рад Владе и Скупштине, које су својим пројугословенским одлукама довеле до тога да су „српски управљачи у потпуности изгубили сву власт у држави“. Критикован је неуставни законодавни рад у времену Привременог народног представништва, када је донесено преко 300 неуставних владиних уредби, а ниједан закон.

Велика Србија се бавила и питањем односа Срба и „савезника“ који су изменили став према међународним мировним уговорима. У чланку *Велике Србије* „Србија и Савезници“, објављеном у броју 18 од 10. новембра 1921, изнесене су критике на рачун српских ратних савезника због њиховог ратног подржавања српства, обећане обнове проширене Србије, до одступања од тог националног и државног концепта 1917. и отвореног пропагирања јужнословенског братства Срба из Србије и српских земаља са пораженим аустријским поданицима Хрватима, муслиманима и Словенцима.

Велика Србија је, као један од ретких листова, водила бригу о српском (југославенском) Јадрану, предлажући да се луке обезбједи од Италијана. Покренуто је и питање луке Барош (Сушак) послје уговора у Рапалу. За Србе је од велике важности добијање луке као српског пристаништа, „претичући половину Ријеке, чија је залеђина у нашим рукама“.

Новаковићева *Велика Србија* је објављивала значајна писма учесника Великог рата, припадника добровољачког корпуса прекодринског српског народа, који су негодовали против југославенске државне политике која није слиједила ратне идеале и циљеве српског народа. Писмом се огласио и добровољац, Личанин Мане Прица, који је евоцирао успомене из 1916. када је ступио као добровољац у српску војску:

„Ја сам ступио на услове да се ујединимо, то јест да буде Велика Србија. А тако је нас више ступило под истим условом из Босне и Херцеговине, Баната, Бачке, Срема, Славоније, Хрватске, Лике и Словеначке. То су били наши циљеви – или ослободити и урадити Велику Србију, или да и ми не треба да живимо ако нам се уништи једина наша круна српскога народа онда и ми не треба да постојимо на овоме свијету. То је било наше мишљење у 1916. години у Русији.“

Прица је највише протестирао против имена Југославија, јер „наша господа нека се изволе упитати код наших јединица који је био број Срба, а који је био број југословенаца, па нека онда виде јели нам могуће данас исто; јели ми нисмо одбранили Отаџбину да нам се данас намеће друго име на нашу дичну и поноситу нам домовину...“ (На крају је српски прекодрински народ у маси прихватио југословенство у првој и другој Југославији - Н.Ж.)

Велика Србија је писала и о „Србима-антисрбима“ као противницима идеје Велике Србије или било какве Србије. „Одбојност“ према идеји велике Србије, као и у данашњем политичком тренутку, многи јавни радници, публицисти и политичари су исказивали са питањем: „*Зашићо Велика Србија?*“. Већ двадесетих година идеја „великосрпства“ је била проказана, представљана нереалном, фантазерском и утопијском. Бежало се од имена Велика Србије „као ђаво од крста“, како је забележио хроничар.

Новаковићева *Велика Србија* је поред разних националних и политичких тема писала и о Радићевом великохрватству али и о „чивутском“ југославенству, иза кога се „данас крије Хрватство“ које је, како пише *Велика Србија*, „нама гласно и јасно довикнуло шта хоће: да из наше крви, наших жртава, наше војске створи независну Хрватску државу...“.

Новаковићева *Велика Србија* је детаљно извјештавала о „енглеској“ Ђеновској конференцији из 1922. године када су се преко британске иницијативе први пут после рата састали побједници и поражени на челу са Њемачком. Британија се све више залагала да спаси Њемачку од финансијског колапса. Осим некад пријатељске царске Русије уредник Радивоје Новаковић је пуно повјерење и даље имао у Француску као савезницу, чему посвећује чланак „Савез Србије са Француском“.

Током 1922. уследили су покушаји забране рада Новаковићеве Српске странке и *Велике Србије* и постепено гашење листа због антирадикалских ставова и неповољног писања о Енглезима. Сама Српска странка и њен лист са јединственом редакцијом (у почетку) делили су се преко нових редакција по старом српском политичком обичају бескрајних политичких деоба. Они нису добили на бројчаном замаху, па су и даље таворили у политичком животу Краљевине СХС без ичије политичке и финансијске помоћи. *Велика Србија* је нередовно излазила. Било је приметно да Српска странка (а ни великосрпска идеја) није имала већи број присталица у ужој Србији, већ углавном у „пречанским крајевима“: Војводини, Босни, Херцеговини, Лици, Кордуну и Далмацији. Новаковић у име Главног одбора констатује да су их „само ове области Српскога народа, да не кажемо о другима, познале и примиле као борце истините и праве, за Велику Србију као и за јединство васколиког Српског народа, на политичком пољу“. Истицало се да је све више заборављан идеал да се од мале Србије створи „Велика Србија“, способна да „на Балкану сједини све Србе, Хрвате и Словенце са њом, као што је и гласила изјава Српске Владе у Нишу 1914. године о српском ратном циљу“, како би „Велика Србија постала једини стожер, најјача и најнапреднија држава на Балканском полуострву“.

Први народни посланик Српске странке Александар Станојевић презео је почетком 1924. лист *Велика Србија* од Боже Савића из листа *Балкан*, који је био конкурентски лист Новаковићевој *Великој Србији* (присутне сталне српске деобе). Његова *Велика Србија* била је лист Српске странке, али и Српске народне организације Ђорђа Чокорила из Босне и Ратничке странке. „Великосрпска“ политичка група Ђорђа Чокорила на изборима 1920. и 1923. није добила ниједан мандат, а године 1924. поново се придружила Српској странци.

У Станојевићевом листу активно су писали директори листа др Антоније Поп Христић и др Ђоко Богојевић, затим и публициста Душан Давидовић са Кордуна и други. Већ у првом броју Александар Поп Христић је објавио критички чланак о „хомогеној“ радикалној влади Николе Пашића која је сву власт приграбила за себе, дозвољавајући само „Турцима“ да партиципирају у власти јер су „лакоми за паре.“

Током марта и априла 1924. одржано је више успјешних зборова Српске странке у Новом Бечеју, Панчеву и Крњаку на Кордуну, на којима су говорници били др Христић, др Богојевић и Душан Давидовић из Крњака. На овим зборовима поред Српске странке учествовала је СНО – Чокориловци и Српска национална омладина („СРНАО“), „једини носиоци Српске заставе и Српског имена“, како је писала Велика Србија. Говорници су у својим говорима објаснили народу истовјетност програма ових организација, с тим да се омладинска не сме појављивати као политичка чињеница, али да „у сваком погледу иде упоредо са својом старијом браћом из Српске странке и С. Н. О.“

Интересантан је био Збор у кордунашком селу Крњак, „Малом Београду“, на други дан Ускрса у црквеној порти. Дописник *Велике Србије* наглашава да су први пут у свом животу

„наша браћа, овејани Срби, храбри Граничари, имали прилику да чују на јавном збору силну реч о Српској слави, Српском јунаштву и пожртвовању, о Српском имену, о Српској застави, Српском грбу, Српском Царству, Српском краљу, будућем Српском Цару, да пољубе развијену Српску заставу коју су вековима носили само скривену у срцима...“

Истог дана, у сусједном Вељуну на Кордуну, чиновник Душан Давидовић са „браћом истомишљеницима“ из Београда развио је српски барјак у „миротворној човјечанској крајини“ (алузија на Радићев великохрватски вокабулар).

Српска национална омладина – СРНАО, која је у српској и југословенској историографији проказана и оцрњена, поменута је први пут опширније у чланку *Велике Србије* од 5/18. маја 1924. године. Аутор чланка Душан Давидовић, одговорни уредник *Велике Србије* и члан Главног одбора Српске странке са Кордуна, истакао је да се СРНАО појавила тек после организовања Хрватске националне омладине (ХАНАО) и Организације југославенских националиста (ЈННО, ОРЈУНА 1921). Била је дакле у неминовној

одбрамбеној позицији (позицији угроженог српства). Потом је Душан Давидовић читаоцима разјаснио суштину организовања српске омладине:

„Док су прве две организације биле експоненти и директно инспирисани већ у самом почетку од извесних политичких партија (ХСС-а и Прибићевићевих унитарних демократа – Н. Ж.), дотле је организација Српске националне омладине дошла без утицаја ма са које стране, без утицаја ма које политичке партије или које политичке личности: она се је груписала спонтано са жељом и осећањем потреба самог Српског народа“.

У државноправној стварности Краљевина СХС је све до 1929. била правно недефинисана држава у којој је владао државноправни провизориј. Аустријска и мађарска управа задржала се у покрајинама до 1924. године. Државноправни провизориј у судству владао је до 1929. када су се почели доносити системски закони. Народна скупштина није функционисала у свом основном законодавном послу јер је донијела врло мали број закона. Некадашње аустријске покрајине су све више испољавале аутономизам, нарочито од 1935. у времену Намјесништва и Владе Милана Стојадиновића а нарочито од стварања Бановине Хрватске.

*

Покушаји српског политичког организовања (које је било у потпуном гашењу крајем двадесетих година) ипак су се дешавали уочи септембарских избора 1927. године. За те изборе спремила се новооснована Српска народна странка дивизијског ђенерала у пензији Драгутина Ђ. Окановића. У изборном прогласу из јула 1927, под насловом „народу српском и свима пријатељима правде, слободе, реда и рада“ констатовано је да се цијели живот Српског народа своди на надчовјечанску борбу за стварање своје слободне српске државе. (И Краљевина СХС „плод је вековних идеала и напора, те и милиона жртава Српског Народа“, па је било природно, како се закључује, да се та „творевина Србинова назове Србија“.) У Прогласу се опомиње српски народ да пази за кога гласа и да се присети што су му „југословенски“ политичари и прваци свих партија обећавали. Позивају се сви Срби да се окупе у своју организацију – Српску народну странку, са позивом: „Сви Срби на окуп у политичку борбу за изгубљена своја света права, за ред, рад и законитост у земљи“.

Једна од ретких српских странака са српским именом била је и Српска сељачка странка Димитрија Гашића, која је основана у Мркоњић Граду 16. маја 1926. године, у време када су се гасили листови *Велика Србија* и Српске странке Новаковића и Станојевића. У предизборном прогласу „Бирачима травничке области“, сељачко огорчење осули су по радикалима због политичког савеза са вођом Хрвата Стјепаном Радићем, „кога из затвора посадише на министарску столицу!“ 1925-1926. године. Вође босанских српских сељака закључише да више не помажу радикале али ни демократску нити

земљорадничку странку („теразијских земљорадника“ Јоце Јовановића), пошто су „обе странке југославенске, и обе траже да се наша држава прозове Југославијом.“ Политички циљ Српске сељачке странке био је да „подучава сељаке политици и да ради на томе да се наша држава не прозове Југославија већ Србија“. Пошто Гашић није изабран за посланика за травничку област на изборима 1927, странка се ускоро угасила.

Са нестанком Српске странке из политичког живота Краљевине Југославије, и њених листова *Велика Србија*, у потпуности ће нестати и сам помен српског имена у политичком, националном, културном животу српског народа. Срби су могли да користе њима страно југославенско име (као аустријско-ватикански и либерално-масонски импорт – два типа југославенства) због којег ће чак с временом бити излагани нападима због провођења тзв. хегемонизма преко југословенства. То „српско југословенство“ нарочито ће добити погрдан фашистички, милитаристички призив од времена увођења југословенске диктатуре краља Александра. У монархистичкој Југославији Србима је, дакле, приписивана угњетачка тзв. великосрпска хегемонија преко југословенства. Неизбежни атрибут који се приписивао Србима, уз хегемонистичко југословенство, био је појам „београдског централизма“. Све те комунистичке идеолошке појмове користиће, поред хрватских, нажалост и поједини српски историчари, који ће у периоду до краја осамдесетих напросто анатемисати све српско.

Може се закључити да је слоган „Велика Србија“ кориштен тек од стране самих српских националиста осамдесетих година 19. вијека (Каћански и други) у позитивном настојању да се оствари ослобођење и уједињење српских етничких земаља. Ово име било је дакле у јавној употреби упоредо са тенденциозно тумаченим термином аустро-ватиканске пропаганде, која ће у потпуности наметнути негативан став европске али и српске јавности према имену „Велика Србија“. Из тог разлога и данас у делу српске интелектуалне, пре свега научне и политичке јавности, употреба тог имена изазива подсмехе упућене „великосрпским“ фантазерима који маштају свој утопијски сан који се, по њиховом мишљењу, никад неће остварити.

Nikola Žutić

THE IDEA OF GREATER SERBIA AND FORMING OF YUGOSLAVIA

S u m m a r y

The first nominal initiative related to the “Greaterserbianness” was materialized in 1888 during the reign of king Milan Obrenović, by launching the “Greater Serbia” publication edited by Stevan Vladislav Kačanski. During the Great war, the “Greaterserbianness” was being mentioned via the new “Greater Serbia” publication (with its editorial offices in Valjevo, Niš and Thessaloniki), which, since 1917, was increasingly shifting from Serbian to Yugoslav organ. In the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, immediately after the unification, the Serbianness totally disappeared, giving way to the growing Yugoslav idea. The Serbian idea was maintained by minor Serbian party, founded at the end of 1920, and its “Greater Serbia” publication which was published irregularly during the short period of time (1921-26), edited by lawyer Kosta Novaković. The idea of the “Greater Serbia”, i.e. of the united Serb lands was dismissed by Serbian dynasties (Obrenović, Karađorđević) and by vast majority of Serbian political parties in the name of the imposed Yugoslavness as a Western liberal national-ideological project.

Through ideological Serbophobic stereotypes Serbs were portrayed as Greatserbian hegemonists, although in 1918 they sacrificed their position of winner and their consolidated statehood, which led to total abolition of the aforementioned Serbian national and state institutions and symbols. Due to the imposed Yugoslavness, Kingdom of Serbia came into humiliating position of negotiating with representatives of the defeated Austrian administrative territories (provinces).